

دوفصلنامه علمی - پژوهشی زبان پژوهی دانشگاه الزهرا (س)
سال دوم، شماره ۴، بهار و تابستان ۱۳۹۰

بررسی تطبیقی فرایندهای واژه‌سازی در دو دهه ۱۳۴۰ و ۱۳۷۰ش در ژانر سیاسی مطبوعات

زهرا ابوالحسنی^۱
آتنا پوشنه^۲

چکیده

در این مقاله، براساس فرایندهای واژه‌سازی بایتر (۱۹۸۳) در هسته نظری پژوهش، فرایندهای واژه‌سازی را در برخی متون سیاسی روزنامه‌ها در دو دهه ۱۳۴۰ و ۱۳۷۰ش بررسی و مقایسه کرده‌ایم. این تحقیق به روش توصیفی و تحلیلی، و با استفاده از دو شیوه آماری توصیفی (جدول‌ها و نمودارها) و استنباطی (آزمون خی دو) انجام شده است. بررسی‌ها و شواهد آماری بیانگر آن است که در این دو دهه، میان توزیع فراوانی فرایندهای قرض‌گیری، ترجمه قرضی، ترخیم، تبدیل و تکرار در ژانر سیاسی مطبوعات، تفاوت معناداری وجود ندارد؛ در حالی که میان توزیع درصد فراوانی فرایندهای

۱. استادیار مرکز تحقیق سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)

zabolhassani@hotmail.com

۲. کارشناس ارشد گروه زبانشناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز a_pooshaneh@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۸۸/۱۱/۳۰ تاریخ تصویب: ۸۹/۹/۲۲

ترکیب، اشتقاق، ترکیب - اشتقاق و سرواژه‌سازی در دو دهه یادشده تفاوتی معنادار دیده می‌شود. از آنجا که باینرها به فرایندهای واژه‌سازی در زبان انگلیسی پرداخته و تعدادی از فرایندهایی که در زبان فارسی به کار می‌روند، در این چهارچوب جای نگرفته‌اند و از سوی دیگر، در مقاله حاضر، بررسی این فرایندها در مطبوعات فارسی‌زبان مورد نظر است، به ذکر فرایندهای واژه‌سازی در زبان فارسی نیز توجه کرده‌ایم.

واژه‌های کلیدی: فرایندهای واژه‌سازی، ترکیب، اشتقاق.

۱. مقدمه

در منابع زبان‌شناسی درباره واژه‌سازی گفته شده است:

واژه‌سازی در معمول‌ترین مفهومش به کل فرایندهای تغییر صرفی در تشکیل واژه‌ها اطلاق می‌گردد و به دو فرایند عمده ترکیب و اشتقاق تقسیم می‌شود. واژه‌سازی از اصول نظام‌مند ساخت واژه پیروی می‌کند. بدین مفهوم، واژه‌های پیچیده‌تر از رهگذر قواعدی که بر روی واژه‌های ساده‌تر اعمال می‌شوند، به وجود می‌آیند و برعکس، واژه‌های پیچیده می‌توانند به کلمات ساده‌تری که آنها را تشکیل می‌دهند، تجزیه شوند (کریستال، ۱۹۸۸: ۳۸۱؛ بائر، ۱۹۸۳: ۳۰؛ اکماجیان، ۱۹۹۷: ۲۹).

باینرها فرایندهای واژه‌سازی را بدین صورت مطرح می‌کند: ترکیب^۱، ترکیبات نوکلاسیک^۲،

1. Compound

2. Neo-Classical Compound

وندافزایی^۱، تبدیل^۲، اشتقاق پس‌رو^۳، ترخیم^۴، ادغام^۵، سرواژه‌سازی^۶، جعل واژه^۷ و صورت‌های آمیخته^۸ (بائر، ۱۹۸۳: ۲۰۱-۲۳۹).

شقاقی معتقد است:

صرف شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که به مطالعه ساختمان درونی واژه‌ها و روابط حاکم بر آنها می‌پردازد. هدف نهایی مطالعات صرفی، دست‌یافتن به نظریه‌ای است که دو منظور را برآورده سازد: نخست اینکه بتوان به کمک این نظریه، ساختمان واژه در زبان مورد مطالعه را توصیف کرد و ابزاری برای شناسایی انواع واژه اعم از بسیط و غیربسیط، عناصر سازنده واژه‌های غیربسیط و همچنین قواعد ساخت واژه را فراهم آورد؛ علاوه بر این، چنین نظریه‌ای باید بتواند موارد استثنایی و شرایط حاکم بر ساخت‌های رایج را نیز توصیف کند؛ دوم، دست‌یافتن به نظریه‌ای است که قدرت توصیف و تبیین حوزه صرف دستور جهانی را داشته باشد (شقاقی، ۱۳۸۶ الف: ۹).

در این مقاله نیز کوشیده‌ایم ساختمان واژه‌های گردآوری‌شده را توصیف و تحلیل کنیم. در این راستا، بدین مسئله می‌پردازیم که آیا با گذار از دههٔ چهل به هفتاد، تفاوت معناداری بین توزیع فراوانی فرایندها پدید می‌آید یا نه.

۲. نگاهی به پژوهش‌های مشابه

بررسی ساختمان واژه در چهارچوب زبان‌شناسی، پیشینه‌ای به قدمت علم زبان‌شناسی دارد. در ایران، پژوهش دربارهٔ صرف احتمالاً به دورهٔ ساسانیان بازمی‌گردد (طباطبایی، ۱۳۸۲: ۳۸). در دوران اخیر نیز دربارهٔ واژه‌سازی به مفهوم عام و دیگر مسائل مربوط به صرف از جمله ترکیب،

-
1. Affixation
 2. Conversion
 3. Back-Formation
 4. Clipping
 5. Blending
 6. Acronym
 7. Word Manufacture
 8. Word Manufacture

اشتقاق و... به‌طور خاص، پژوهش‌هایی انجام شده است. در اینجا برای بررسی تطبیقی فرایندهای واژه‌سازی در دو دهه ۱۳۴۰ و ۱۳۷۰ ش در ژانر سیاسی مطبوعات، پژوهش‌های موجود در زمینه مطبوعات را به ترتیب سال نشر ذکر می‌کنیم:

اوجی (۱۳۷۴) کوشیده است با بررسی دقیق مقاله‌هایی که به بحث درباره کاربرد زبان در جامعه و وسایل ارتباط جمعی پرداخته‌اند، واژه‌های اروپایی رایج در بخش‌های خبری مطبوعات، رادیو و تلویزیون را شناسایی و بسامد آنها را مشخص کند. قلمرو این بررسی، روزنامه‌های کیهان، اطلاعات، همشهری و پنج‌هزار دقیقه از اخبار رادیو و تلویزیون است.

علائی گهر (۱۳۷۹) ضمن توضیح پدیده گرده برداری، انواع آن را شامل اصطلاحات و ترکیبات (واژگانی)، معنایی و نحوی معرفی می‌کند. برای گردآوری نمونه‌هایی از هر سه نوع گرده برداری، سه نشریه زن روز، دنیای ورزش و اطلاعات هفتگی، انتخاب و موارد گرده برداری در آنها در سه دهه پنجاه، شصت و هفتاد بررسی و مقایسه شده است.

دو کوهکی (۱۳۷۹) دامنه ورود واژگان بیگانه را در متون مطبوعاتی زبان فارسی به صورتی گذرا بررسی کرده است. وی در مقطع زمانی معین، دو ماه انتشار (اردیبهشت و خرداد) یکی از روزنامه‌های پرتیراژ کشور را برگزیده و ده روز از این دوره را به عنوان قلمرو اصلی پژوهش خود تعیین کرده است. در این اثر، بررسی تداخل و حضور واژه‌های بیگانه دارای ماهیتی توصیفی است و ورود واژه‌های بیگانه در تمام زمینه‌ها از جمله واژه‌های فنی تخصصی، علوم اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، هنری، ورزشی، پزشکی و نظامی مورد توجه قرار گرفته است.

عراقی یزدان پرست (۱۳۸۱) الگوهای واژه‌سازی را در عناوین خبری و مطالب مربوط در جراید، در چهارچوب صرف اشتقاقی بررسی کرده و نیز میزان پراکندگی واژه‌ها را از نظر ساخت اشتقاقی مشخص کرده است. وی واژه‌های گردآوری شده را در قالب سه دسته بسیط، مرکب و مشتق دسته‌بندی و شمارش کرده است؛ سپس واژه‌های مرکب را در قالب دو دسته فعلی و غیرفعلی طبقه‌بندی و شمارش کرده و آن‌گاه انواع واژه‌های مرکب فعلی را تقسیم‌بندی کرده است؛

سرانجام، به انواع واژه‌های مشتق، شامل سه دسته دارای پیشوند فعلی، دارای پسوند فعلی و دارای پسوند عربی پرداخته است.

اوجی و دوکوهکی از میان فرایندهای واژه‌سازی تنها به فرض‌گیری پرداخته و دیگر فرایندهای واژه‌سازی را در نظر نگرفته‌اند. علائی گهر نیز از میان فرایندهای واژه‌سازی تنها گره‌برداری را به صورت در زمانی بررسی کرده است. الگوهای واژه‌ساختی‌ای که عراقی یزدان‌پرست در تحقیق خود به دست می‌دهد، می‌تواند برای پژوهش‌های بعدی مفید باشد؛ اما وی در تحقیق خود هیچ‌گاه روابط میان عناصر مختلف از یک واژه مرکب را تحلیل نمی‌کند و تنها به دسته‌بندی واژه‌های مرکب در چهارچوب صرف اشتقاقی می‌پردازد؛ همچنین یک نظریه صرفی خاص را به کار نمی‌گیرد و دیگر فرایندهای واژه‌سازی را نیز بررسی نمی‌کند.

۳. انواع فرایندهای واژه‌سازی

فرایندهای واژه‌سازی را می‌توان به اقسام ذیل تقسیم کرد:

۳-۱. ترکیب

در این فرایند، دو یا چند پایه به هم می‌پیوندند و واژه مرکب را به وجود می‌آورند؛ به عبارت دیگر، دو واژه به یکدیگر می‌پیوندند تا واژه دیگری حاصل شود (کاتامبا، ۱۹۹۳: ۲۹۱؛ اسپنسر، ۱۹۹۱: ۳۰۹؛ بائر، ۱۹۸۳: ۲۸).

«بر اساس نظریه نحوی ایکس تیره، همه گروه‌های نحوی مانند گروه اسمی، گروه صفتی و غیره دارای هسته می‌باشند؛ یعنی تمام گروه‌های نحوی درون‌مرکز^۱ هستند» (هگمن، ۱۹۹۲: ۹۵)؛ به عبارت دیگر، هسته در گروه‌های نحوی کل گروه را با خود هم‌مقوله می‌کند. ویلیامز (۱۹۸۱) به نقل از طباطبائی (۱۳۸۲: ۲۴) معتقد است هم‌مقوله‌سازی در صرف نیز مطرح است. این فرایند باعث می‌شود سازه‌ای از نوع کلمه، همان ویژگی‌هایی را داشته باشد که هسته‌اش دارد. طباطبائی دو

1. Endocentric

اصطلاح هسته‌آغاز و هسته‌پایان را به کار می‌برد؛ مانند واژه مرکب «فرهنگ‌سرا» که هسته آن، «سرا» است و در پایان واژه قرار دارد. در کلمه مرکب «بچه‌مدرسه‌ای»، هسته در آغاز واژه قرار دارد؛ یعنی نوعی «بچه» (طباطبائی، ۱۳۸۲: ۲۵). طباطبائی (۱۳۸۲: ۲۴) معتقد است اگر یک واژه پیچیده (خواه مرکب و خواه مشتق) هسته معنایی داشته باشد، آن هسته، هسته نحوی هم می‌باشد؛ مثلاً در «بداخلاق»، هسته معنایی، صفت «بد» است؛ زیرا «اخلاق» به عنوان وابسته، معنای «بد» را محدود کرده و معنای کل واژه در شمول معنایی «بد» است. از سوی دیگر، «بد» به سبب آنکه مقوله نحوی خود را به کل واژه تحمیل کرده است، هسته نحوی نیز می‌باشد: بد (صفت) + اخلاق (اسم) ← بداخلاق (صفت).

واژه برون‌مرکز^۱ واژه مرکبی است که معنای کل آن در شمول هیچ‌یک از عناصر سازنده‌اش قرار ندارد. این نوع واژه مرکب، فاقد هسته است؛ مانند «چهارچوب». کلمه متوازن^۲ نیز واژه مرکبی است که هیچ‌یک از عناصر سازنده آن هسته نیست و معنای کل ترکیب، مجموع معنای واژه‌هایی است که هم‌تراز با هم و در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. در این گونه کلمه‌ها، معمولاً تمام عناصر سازنده به یک مقوله نحوی تعلق دارند؛ مانند اقتصادی-سیاسی. شقاقی (۱۳۸۶ الف: ۹۴-۹۵) کلمات مرکب را طبق شیوه ترکیب به دو دسته پایگانی^۳ و ناپایگانی^۴ طبقه‌بندی می‌کند. در ترکیب پایگانی، نخست دو واژه در کنار هم قرار می‌گیرند و واژه جدیدی می‌سازند؛ در مرحله بعد، واژه سوم به این کلمه مرکب افزوده می‌گردد و واژه دیگری ساخته می‌شود. در ترکیب ناپایگانی، واژه‌ها مرحله به مرحله با هم ترکیب نمی‌شوند؛ بلکه سه واژه یا بیشتر یک‌باره در کنار هم قرار می‌گیرند و واژه جدیدی می‌سازند؛ مثلاً در واژه «روزنامه» (اسم + اسم) ← اسم مرکب)، ترکیب اضافه مقلوبی و به شیوه پایگانی، درون مرکز و هسته‌پایان می‌باشد و هسته نحوی و معنایی، «نامه» است.

1. Exocentric
2. Dvandva
3. Hierarchical
4. Flat

۲-۳. ترکیبات نو کلاسیک

این نوع واژه‌سازی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در واژه‌سازی انگلیسی، تعدادی واحد زبانی وجود دارند که در بعضی موارد، مانند وندها به صورت آزاد در زبان ظاهر نمی‌شوند و در برخی موارد دیگر، رفتاری متفاوت با وندها نشان می‌دهند. این واحدها معنای دقیق و مشخصی دارند و از نظر ظاهری، در مقایسه با وندها دارای صورتی بزرگ‌تر هستند. این عناصر معمولاً ریشه لاتین یا یونانی دارند و به آنها صورت پیوندی^۱ گفته می‌شود. برخی از این واحدهای زبانی عبارت‌اند از: -PHILE، ELECTRO-.

صورت‌های پیوندی شامل دو گروه صورت‌های پیوندی آغازین^۲، مانند SOCIO- و صورت‌های پیوندی پایانی^۳، مانند PHOBE- هستند. در این بررسی، مشخص شد که این فرایند در زبان فارسی مصداقی ندارد. ترکیب‌های نو کلاسیک شامل صورت‌های پیوندی‌ای هستند که منشاء لاتین و یونانی دارند و گویشوران انگلیسی‌زبان، آنها را کنار هم قرار داده‌اند؛ مانند TELEVISION و HOLOGRAPH (بائر، ۱۹۸۳: ۲۱۳-۲۱۶).

۳-۳. فرایند پیشوندافزایی^۴

بائر (۱۹۸۳: ۲۱۶-۲۲۰) این فرایند را به صورت‌های زیر معرفی می‌کند:
الف) پیشوندهای طبقه گردان^۵: این نوع پیشوندها هنگامی که به پایه افزوده می‌شوند، سبب تغییر طبقه صوری عنصر پایه می‌گردند؛ مانند پیشوند BE- که با افزودن آن به صفت‌ها، فعل‌ها و اسم‌ها، فعل‌های متعددی ساخته می‌شوند؛ مانند BECALM و در فارسی مانند بی‌اساس: پیشوند بی- + اسم

1. Combining form
2. Initial combining forms
3. Final combining forms
4. Prefixation
5. Class-Changing

← صفت، اشتقاق طبقه گردان و به‌شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پیشوند «بی». بدان سبب که وند «-بی» مقوله کلمه را تعیین کرده است، هسته نحوی به‌شمار می‌رود. هسته معنایی نیز عنصری است که وابسته (غیرهسته) معنای آن را محدود می‌کند؛ بنابراین، پیشوند «بی» به‌معنای «فاقد» است؛ کلمه اساس، معنای آن را محدود کرده و مشخص می‌کند که فاقد چه چیزی است (طباطبائی، ۱۳۸۲: ۲۸).

ب) پیشوندهای حافظ طبقه^۱: با افزوده‌شدن این نوع پیشوندها، در مقوله دستوری عنصر پایه، تغییری صورت نمی‌گیرد؛ مانند پیشوند MINI- در MINIPILL (نصفه قرص) و در فارسی مانند برداشت: قید پیشوندی + عنصر فعلی ← فعل مرکب ترکیبی.

۳-۴. پسوندافزایی^۲

بائر (۱۹۸۳: ۲۲۰-۲۲۶) پسوندها را براساس طبقه صوری کلمات مشتقی که تولید می‌کنند، بدین صورت طبقه‌بندی می‌کند:

الف) پسوندهای اسم‌ساز: مانند سازمان: ستاک حال + پسوند -مان ← اسم (با معنای شیء)، اشتقاق طبقه گردان به‌شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پسوند -مان. لیبر (۱۹۸۲) به نقل از طباطبائی (۲۰: ۱۳۸۲) معتقد است همه کلمات پیچیده (خواه مشتق و خواه مرکب) دارای هسته‌اند و مقوله هر کلمه پیچیده را بیرونی‌ترین وند آن تعیین می‌کند. وی بیرونی‌ترین وند اشتقاقی را مقوله نحوی واژه‌های مشتق می‌داند؛ بنابراین، در واژه «سازمان»، پسوند «-مان» هسته معنایی محسوب می‌شود. هسته معنایی عنصری است که وابسته (غیرهسته) معنای آن را محدود می‌کند. از آنجا که پسوند «-مان» از دیدگاه طباطبائی (۱۳۷۶) به‌معنای نسبت و از دیدگاه کلباسی (۱۳۸۰) به‌معنای شیء

^۱. Class-Maintaining

^۲. Suffixation

است، هنگامی که واژه «-ساز» به آن افزوده می‌شود، معنای پسوند محدود می‌گردد و مشخص می‌شود که نسبت به چه چیزی مورد نظر است.

ب) پسوندهای فعل‌ساز: مانند IFY- که به پایه اسمی افزوده می‌شود و فعل می‌سازد؛ مانند FISHIFY به معنای با ماهی تهیه کردن. در زبان فارسی، پسوند فعل‌ساز به صورت موجود در زبان انگلیسی به چشم نمی‌خورد. شاید در این مورد تنها بتوان دسته‌بندی صادقی (۱۳۷۱) را ذکر کرد. وی پسوند «-ن» مصدرساز را نام می‌برد و معتقد است این پسوند کاملاً زایاست؛ بدان معنا که با کمک آن، از تمام فعل‌های فارسی مصدر ساخته می‌شود. «در دهه‌های اخیر، مصاحب و همکاران او در فرهنگ اصطلاحات جغرافیایی و دایره‌المعارف فارسی، با این پسوند از بعضی اسم‌های فارسی و کلمات قرضی اروپایی، مصدرهایی ساخته‌اند که کم و بیش در رشته‌های علمی تداول یافته است: اکسیدن، قطبیدن» (صادقی، ۱۳۷۲: ۲۹).

ج) پسوندهای صفت‌ساز: این پسوندها به اسم افزوده می‌شوند و صفت می‌سازند؛ مانند پسوند -AL در واژه‌هایی همچون EDUCATIONAL به معنی فرهنگی: اسم + پسوند «-ی» (به معنای نسبت) ← صفت، اشتقاق طبقه‌گردان و به‌شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پسوند «-ی».

د) پسوندهای قیدساز: این نوع پسوند به گونه‌ای زایا به صفت‌ها افزوده می‌شود و قید می‌سازد؛ مانند متأسفانه: صفت + پسوند «-انه» ← قید، اشتقاق طبقه‌گردان و به‌شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پسوند «-انه». کلمه «متأسفانه» تنها به صورت قید به کار می‌رود و حالت‌های روحی‌گوینده جمله را نشان می‌دهد؛ نه حالت و کیفیتی را که فعل جمله با آن انجام می‌شود (صادقی، ۱۳۷۲: ۲۵). کلباسی (۱۳۸۰) نیز کاربرد قیدی را برای این واژه در نظر می‌گیرد و آن را به معنای شباهت می‌داند. در پاسخ به این پرسش که چگونه پسوند «-انه» می‌تواند هسته معنایی باشد، باید گفت از آنجا که معنای این پسوند شباهت است، با پیوستن واژه «متأسف» به آن، معنای شباهت، تعیین می‌یابد و محدود می‌شود. هسته معنایی، عنصری است که وابسته معنای آن را محدود می‌کند. این کیفیت را دروندهای اشتقاقی نیز می‌بینیم (طباطبائی، ۱۳۸۲: ۲۸).

ه) پسوندهایی که به دیگر طبقات صوتی افزوده می‌شوند: براساس گفته آرونف (۱۹۷۶: ۲۱) به نقل از بائر (۱۹۸۳: ۲۲۵)، تنها اسم‌ها، فعل‌ها، صفت‌ها و قیدها می‌توانند محصول فرایندهای واژه‌سازی باشند و نیز فقط این چهار طبقه صوتی می‌توانند پایه‌هایی برای به‌دست آمدن مشتق‌ها باشند. ممکن است نخستین بخش این ادعا درست باشد- اگرچه حروف اضافه و ضمیرهای مرکبی مانند INTO و ANYONE نیز وجود دارند-؛ اما به دلایل بسیار زیاد، طبقات صوتی خرد شامل حروف اضافه، ضمیرها و حروف ربط نیز می‌توانند به‌عنوان پایه‌هایی در فرایندهای واژه‌سازی به کار گرفته شوند؛ مانند خودی (صفت): خود (ضمیر) + پسوند (-ی).

۳-۵. تبدیل

از نظر بائر (۱۹۸۳: ۲۲۷-۲۲۸)، تبدیل فرایندی است که در آن، یک صورت واژگانی متعلق به طبقه دستوری خاص، به صورت واژگانی دیگری تبدیل می‌شود که از طبقه دستوری متفاوتی است؛ بدون اینکه تغییری در شکل عنصر واژگانی به‌دست آمده، ایجاد گردد؛ مانند TO GUESS که از رهگذر تبدیل، به اسم A GUESS تغییر مقوله می‌دهد.

به نظر نمی‌رسد که محدودیت‌های ساخت واژه بر روی صورت‌هایی که می‌توانند تحت فرایند تبدیل واقع شوند، وجود داشته باشد؛ به سخن دیگر، هر واژه‌ای اعم از مرکب، مشتق، سرواژه، ادغام، مرخم و واژه‌های بسیط، همه می‌توانند درون‌داده‌های قابل‌قبولی برای اعمال فرایند تبدیل باشند. در واقع، ظاهراً تمام طبقات صوتی می‌توانند تحت فرایند تبدیل واقع گردند و تبدیل نیز قادر به تولید انواع واژه‌ها تقریباً از هر طبقه صوتی به‌طور خاص، طبقات صوتی باز می‌باشد (بائر، ۱۹۸۳: ۲۲۶).

«به‌طور مثال، واژه خوب که در زبان فارسی یک صفت است، با فرایند تبدیل، به اسم یا قید تبدیل می‌شود: خوب (صفت) < خوب (اسم)؛ —————> خوب (صفت) < خوب (قید). واژه‌سازی از طریق تغییر مقوله و بدون هیچ‌گونه افزایش صوتی را اشتقاق صفر نیز می‌نامند» (شقایق،

۱۳۸۶ الف: ۱۰۴). توان: ستاک حال + Ø (اشتقاق صفر) ← اسم. فرایند اشتقاق صفر، مقوله نحوی «توان» را از بن فعلی به اسم تغییر داده است. طباطبائی معتقد است از طریق اشتقاق صفر می توان از ستاک حال و گذشته فعل ها واژه جدید به دست آورد (طباطبائی، ۱۳۷۶: ۱۱۷).

۳-۶. پسین سازی

«خلق یک مدخل واژگانی جدید از رهگذر حذف یک وند فرضی از یک واژه طولانی تر که قبلاً در زبان موجود بوده است؛ نظیر کلمه EDITOR که تحت فرایند اشتقاق پسرو به فعل EDIT تبدیل شده است» (بائر، ۱۹۸۳: ۲۳۱؛ هسپلمث، ۲۰۰۲: ۴۹؛ کریستال، ۱۹۸۸: ۳۰)؛ «به طور مثال، "رایگانی" در فارسی قدیم مختوم به "ئی" بوده است؛ اما امروزه، تحت فرایند اشتقاق پسرو به صورت "رایگان" به کار می رود» (ارکان، ۱۳۸۶: ۶۶). جنسن (۱۹۹۰: ۱۱) و هسپلمث (۲۰۰۲: ۴۹ و ۵۶) نیز معتقدند زمانی که گویشوران زبان، برخی صورت های زبانی را تجزیه مجدد می کنند، فرایند اشتقاق پسرو اتفاق می افتد؛ مثلاً صورت CHINESE که به /z/ ختم می شود، ممکن است به اشتباه، پسوند جمع باقاعده به شمار رود و در نتیجه، گویشور صورت مفرد CHINEE را به کار برد. جنسن چنین تغییرهایی را پسین سازی می نامد.

۳-۷. فرایندهای پیش بینی ناپذیر

بنا به گفته آرونف (۱۹۷۶: ۲۰) به نقل از بائر (۱۹۸۳: ۲۳۲)، واژه هایی که از طریق این فرایندها حاصل می شوند، واژه های «عجیب و غریب^۲» نام دارند. آرونف (۱۹۷۶) یادآور می شود بسیاری از انواع واژه هایی که در این فهرست گنجانده شده اند، به نوشتار وابسته هستند و بنابراین نمی توانند جهانی باشند؛ زیرا نوشتار، شرط لازم برای رفتار زبانی محسوب نمی شود. فرایندهای پیش بینی ناپذیر عبارت اند از:

1. Reanalysis
2. Odd

الف) ترخیم: بائر (۱۹۸۳: ۲۳۳) ترخیم را فرایندی می‌داند که توسط آن، واژه بسیط و یا پیچیده کوتاه می‌شود؛ اما واژه کوتاه به دست آمده، معنا و طبقه دستوری خود را حفظ می‌کند. در این فرایند، پایه واژه به صورتی پیش‌بینی‌ناپذیر کوتاه می‌شود؛ مانند فشار خون < فشار در فارسی.

ب) ادغام (آمیزش): این فرایند هنگامی رخ می‌دهد که یک واژه جدید از بخش‌های دو واژه (و یا بیشتر) ساخته شود؛ به طوری که معنای آن، دیگر شفاف نباشد و نتوان از تجزیه تکواژهای کلمه به معنای کل آن پی برد؛ البته در برخی موارد، شاید بتوان به این تجزیه دست زد؛ مانند CHUNNEL (< CHANNEL + TUNNEL) (بائر، ۱۹۸۳: ۲۳۴؛ هسپلمث، ۲۰۰۲: ۲۶۶). نمونه ادغام در زبان فارسی، واژه آبفا (آب + فاضلاب) است.

ج) سرواژه‌سازی: «به واژه جدیدی که از حروف آغازین واژه‌های یک عبارت ساخته شده است، سرواژه گویند؛ مانند SALT که اختصارشده عبارت " STRATEGIC ARMS " (مذاکرات منع گسترش سلاح‌های استراتژیک بین آمریکا و شوروی سابق) می‌باشد» (بائر، ۱۹۸۳: ۲۳۷). آزا > آموزش زبان فارسی نیز نمونه‌ای از سرواژه‌سازی در زبان فارسی است.

د) جعل واژه: بهترین مورد از جعل واژه هنگامی است که یک واژه بدون هیچ انگیزه واجی، صرفی یا نوشتاری تولید شود. این مورد به ندرت رخ می‌دهد؛ مگر در نام‌های تجاری مانند KODAK. بارش (۱۹۷۴: ۱۸۱-۲) به نقل از بائر (۱۹۸۳: ۲۳۹) معتقد است در اثر استفاده از برنامه‌های کامپیوتری، اسم‌های جدیدی به وجود می‌آیند که ریشه‌شناسی ندارند؛ البته در برخی موارد می‌توان ریشه آنها را شناسایی کرد؛ مثلاً واژه‌هایی چون TEFLON و... را کامپیوتر تولید کرده و ON- در پایان این صورت‌ها هنوز شبیه پسوندی به معنای مصنوعی و یا ترکیبی است. «برای نمونه‌ای از جعل واژه در فارسی می‌توان به خفن اشاره کرد که به معنای عالی و بی‌نقص است» (شقایق، ۱۳۸۶: ۱۰۳).

ه) صورت‌های آمیخته: این صورت‌ها از رهگذر تلفیق دو فرایند واژه‌سازی (یا بیشتر) و یا از طریق ترکیب محصول یک فرایند واژه‌سازی پیش‌بینی‌ناپذیر با یک پایه واژگانی بدون تغییر و یا

یکوند عادی تولید می‌شوند؛ مانند POROMERIC < POROSITY + POLYMER + SUFFIX
"IC". در این نمونه، واژه POROMERIC از رهگذر فرایند آمیزش همراه با افزوده شدن پسوند "IC"
حاصل شده است (بائر، ۱۹۸۳: ۲۳۹-۲۴۰). واژه خامباجی‌بازی (= خانباجی > خانم + باجی) +
پسوندها - بازی، نمونه‌ای از این فرایند در زبان فارسی است.

۴. فرایندهای زبان فارسی

سه فرایند زیر را با ذکر نکرده است؛ اما در زبان فارسی به کار می‌روند:

۴-۱. فرایند ترکیب - اشتقاق

شقاقی (۱۳۸۶ الف: ۹۷) معتقد است در زبان فارسی، فرایند ترکیب - اشتقاق نیز برای ساختن
واژه جدید به کار می‌رود. چنانچه فرایند اشتقاق بر پایه غیربسیط مرکب عمل کند، واژه مرکب -
مشتق می‌سازد؛ مانند کفش دوزی، شهرداری، جنگ طلبی. واژه جنگ طلبی بدین صورت تحلیل
می‌شود:

- جنگ طلب: اسم + ستاک حال + تکواژ صفر صفت ساز (Ø) ← صفت مرکب: ترکیب
همراه با مشتق فعل و به شیوه پایگانی، درون مرکز و هسته پایان. هسته نحوی و معنایی: طلب (=)
طلبنده)؛

- جنگ طلبی: صفت مرکب (جنگ طلب) + پسوند «ی» ← اسم مصدر، اشتقاق
طبقه گردان و به شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پسوند «ی»، در کل، واژه جنگ طلبی
دست خوش فرایند ترکیب - اشتقاق شده است.

۲-۴. فرایند تکرار^۱

شقاقی درباره این فرایند می‌نویسد:

در اغلب کتاب‌ها و منابع مربوط به واژه‌سازی، محققان و نویسندگان عمدتاً به دو فرایند اشتقاق و ترکیب پرداخته‌اند و تعداد اندکی نیز به چند فرایند کم‌بسامد دیگر اشاره کرده‌اند؛ اما هیچ‌یک از آنان (همچون بائر، ۱۹۸۳) فرایند تکرار را به‌عنوان فرایند مستقل مطرح نساخته و تنها ضمن اشاره به کلمات مرکب، از این نوع ساخت نام برده‌اند (شقاقی، ۱۳۸۶: ۵۲۰).

وی تکرار را شیوه‌ای برای واژه‌سازی برمی‌شمارد که گویشوران زبان فارسی با اتکا به شمّ زبانی خود از آن بهره می‌جویند. از نظر او، چنانچه تمام یا قسمتی از واژه پایه تکرار شود و واژه‌ای جدید با معنای متفاوت از معنای پایه پدید آید، با فرایند تکرار روبرو خواهیم بود (شقاقی، ۱۳۸۶ الف: ۹۹)؛ مانند واژه گرماگرم: صفت + بیناوند «-ا» + صفت ← اسم مرکب، تکرار کامل افزوده میانی.

۳-۴. قرض‌گیری^۲

اگر واژه‌ای عیناً از زبانی قرض گرفته شود، قرض‌گیری مستقیم اتفاق افتاده است. این واژه بعد از ورود به زبان وام‌گیرنده، دگرگونی‌هایی می‌یابد تا بر قواعد دستوری آن زبان، منطبق گردد؛ مانند موبایل. همچنین اگر جزء به جزء یک کلمه یا عبارت، از زبان قرض‌دهنده به زبان قرض‌گیرنده ترجمه شود، ترجمه قرضی^۳ صورت پذیرفته است (شقاقی، ۱۳۸۶ الف: ۱۲۸)؛ مانند آزادراه.

-
1. Recursion
 2. Borrowing
 3. Loan Translation

۵. روش‌شناسی

در این پژوهش، نخست از میان ژانرهای مختلف موجود در مطبوعات، ژانر سیاسی را برگزیدیم و سپس از میان روزنامه‌های موجود، دو روزنامه کثیرالانتشار *اطلاعات* و *کیهان* را برای دهه ۱۳۴۰ و روزنامه‌های هم‌شهری، *اطلاعات*، *کیهان* و *ابرار* را برای دهه ۱۳۷۰ انتخاب کردیم؛ به این ترتیب که در هر سال، برحسب تصادف، سه متن را - که هر یک به‌طور میانگین، چهل کلمه داشتند - برگزیدیم و در آنها داده‌ها را بررسی کردیم؛ سپس به تحلیل فرایندهای واژه‌سازی دخیل در هر یک از داده‌های موجود در متن‌ها پرداختیم و آن‌گاه همه فرایندهای موجود در واژه‌ها را شمارش و ثبت کردیم؛ سپس با استفاده از نمودار و جدول، درصد آماری آنها را به دست دادیم؛ در ادامه، اطلاعات گردآوری شده را به وسیله نرم‌افزار SPSS، به دو شیوه تجزیه و تحلیل کردیم. برای تحلیل داده‌های به دست آمده از شمارش فرایندهای واژه‌سازی، از روش آماری توصیفی و برای تحلیل داده‌ها از روش آمار استنباطی و آزمون «خی دو» استفاده کرده‌ایم.

۶. گردآوری، توصیف و دسته‌بندی داده‌ها

درباره واژه‌های گردآوری شده، نخست فرایند دخیل را بررسی کردیم؛ درباره فرایند ترکیب، انواع آن و درباره فرایند اشتقاق، طبقه‌گردان و حافظ طبقه بودن را مطرح کردیم؛ پایگانی و ناپایگانی بودن را درباره فرایندهای ترکیب، اشتقاق، ترکیب - اشتقاق و تکرار نیز بیان کردیم؛ سپس هسته نحوی و معنایی را در هر یک از فرایندهای ترکیب، اشتقاق و ترکیب - اشتقاق ذکر کردیم و درباره دیگر فرایندها تنها به ذکر فرایند مورد نظر اکتفا کردیم. در اینجا، نمونه‌هایی از داده‌ها را با تحلیل از نظر می‌گذرانیم:

- رصدخانه: اسم (رصد: عربی) + اسم — اسم مرکب، ترکیب اضافه مقلوبی و به‌شیوه

پایگانی، درون‌مرکز و هسته پایان، هسته نحوی و معنایی: خانه.

- عوام‌فریبی: این واژه در دو مرحله بدین شرح تحلیل می‌شود:

عوام‌فریب: اسم + ستاک حال + Ø — صفت مرکب، ترکیب همراه با مشتق فعل و به‌شیوه پایگانی، درون‌مرکز و هسته‌پایان، هسته نحوی و معنایی: فریب (=فریبنده)؛

عوام‌فریبی: صفت مرکب (عوام‌فریب) + پسوند «-ی» (به‌معنای نسبت) — اسم، اشتقاق طبقه‌گردان و به‌شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پسوند «-ی». درنهایت، این واژه دست‌خوش فرایند ترکیب-اشتقاق شده است.

-شکست: ستاک گذشته + Ø — اسم: فرایند تبدیل.

- بین‌المللی: این واژه در دو مرحله بدین شرح تحلیل می‌شود:

بین‌الملل: اسم + عنصر پیوندی «ال» + اسم — اسم، ترکیب پیوندی و به‌شیوه پایگانی، درون‌مرکز و هسته‌آغاز، هسته نحوی و معنایی: بین؛

بین‌المللی: اسم (بین‌الملل) + پسوند «-ی» (به‌معنای نسبت) — صفت، اشتقاق طبقه‌گردان و به‌شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پسوند «-ی». این واژه درنهایت دست‌خوش فرایند ترکیب-اشتقاق شده است.

- ایالات متحده: ایالات متحده آمریکا < ترخیم.

- ضد کمونیستی: این واژه در دو مرحله بدین شرح تحلیل می‌شود:

ضد کمونیست: صفت در حالت مضاف (ضد) + صفت — صفت مرکب، ترکیب اضافی و به‌شیوه پایگانی، درون‌مرکز و هسته‌آغاز، هسته نحوی و معنایی: ضد؛

ضد کمونیستی: صفت مرکب (ضد کمونیست) + پسوند «-ی» (به‌معنای وابستگی) صفت نسبی، اشتقاق حافظ طبقه و به‌شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پسوند «-ی». این واژه درنهایت، دست‌خوش فرایند ترکیب-اشتقاق شده است.

- امیدواری: این واژه در دو مرحله بدین شرح تحلیل می‌شود:

امیدوار: اسم + پسوند «-وار» (به‌معنای دارندگی) — صفت، اشتقاق طبقه‌گردان و به‌شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پسوند «-وار»؛

امیدواری: صفت (امیدوار) + پسوند «-ی» (به معنای نسبت) ← اسم، اشتقاق طبقه گردان و به شیوه پایگانی، هسته نحوی و معنایی: پسوند «-ی».

- سیاسی و اجتماعی: صفت + عنصر پیوندی (و) + صفت ← صفت مرکب، ترکیب پیوندی و به شیوه پایگانی، متوازن و فاقد هسته نحوی و معنایی. طباطبائی (۱۳۸۲) واژه‌های متوازن را در زمره واژه‌های مرکب بدون هسته قرار می‌دهد و از نظر معنایی، آنها را کاملاً شفاف می‌داند.

۱-۶. فرایندهای واژه‌سازی در دهه ۱۳۴۰

در این مرحله، پس از تحلیل داده‌ها با بررسی و شمارش فرایندهای موجود در هر دهه با استفاده از جدول و نمودار دایره‌ای، توزیع درصد فراوانی هر یک از فرایندها را نشان می‌دهیم. همان گونه که جدول ۱-۱ نشان می‌دهد، در دهه ۱۳۴۰ ش، فرایند قرض‌گیری به میزان ۴۸٪ بیش از دیگر فرایندهاست و قسمت بیشتر نمودار دایره‌ای ۱-۲ را به خود اختصاص داده است؛ سپس شاهد توزیع زیاد فرایند ترکیب به میزان ۲۵٪ هستیم؛ فرایند اشتقاق بعد از فرایند ترکیب، به میزان ۱۷٪، سومین فرایند زایا در این دهه را تشکیل می‌دهد؛ فرایند ترجمه قرضی با توزیعی معادل ۵٪ چهارمین فرایند پر کاربرد و پس از آن، فرایند ترکیب- اشتقاق و ترخیم، هر دو با میزانی معادل ۲٪ بعد از ترجمه قرضی، از جمله فرایندهای زایا در داده‌های مورد بررسی محسوب می‌گردند؛ فرایند تبدیل با توزیع درصد فراوانی ۱٪ بیشتر از فرایندهای تکرار، سرواژه‌سازی، جعل واژه، اشتقاق پس‌رو، آمیزش و صورت‌های آمیخته که توزیع آنها صفر می‌باشد، ظاهر شده و کوچک‌ترین قسمت نمودار دایره‌ای ۱-۲ متعلق به فرایند تبدیل است.

جدول ۱-۱ توزیع درصد فراوانی هر یک از فرآیندهای واژه‌سازی در متون سیاسی روزنامه‌های دهه ۱۳۴۰ ه. ش.

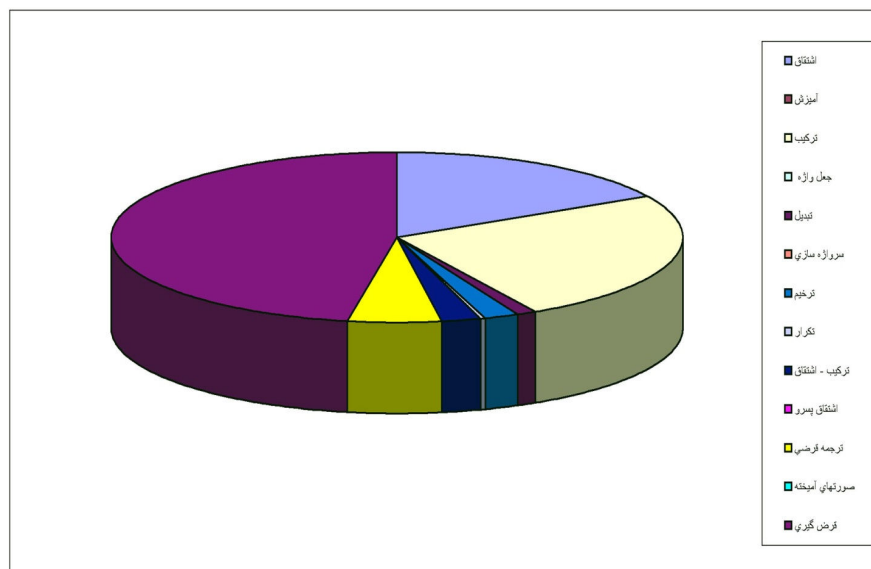
نوع فرآیند	اشفاق	تکرار	سرواژه‌سازی	ترکیب - اشفاق	جمل واژه	ترجمه فرضی	ترکیب	اشفاق پسرو	ترخیم	آمیزش	فرض‌گیری	تبدیل	صورت‌های آمیخته
فراوانی	۱۴۱	۳	۰	۱۸	۰	۴۴	۲۰۷	۰	۱۶	۰	۳۹۲	۱۰	۰
درصد	۱۷٪	۰٪	۰٪	۲٪	۰٪	۵٪	۲۵٪	۰٪	۲٪	۰٪	۴۸٪	۱٪	۰٪

تعداد کل فرآیندهای مورد بررسی ۸۳۱ مورد

ترتیب توزیع فرآیندها بر حسب درصد

فرض‌گیری < ترکیب < اشفاق < ترجمه فرضی < ترکیب - اشفاق < ترخیم < تبدیل < تکرار = سرواژه‌سازی = جمل واژه = اشفاق پسرو = آمیزش = صورت‌های آمیخته

نمودار دایره‌ای ۱-۲ متون سیاسی روزنامه‌های دهه ۱۳۴۰ ه. ش.

۲-۶. فرایندهای واژه‌سازی در دهه ۱۳۷۰

با توجه به جدول ۱-۳، فرایند قرض‌گیری به میزان ۴۲٪، بیشترین توزیع فراوانی را در دهه ۱۳۷۰ نشان می‌دهد و قسمت بیشتر نمودار دایره‌ای ۴-۱ را از آن خود کرده است؛ سپس فرایندهای اشتقاق و ترکیب، به ترتیب با توزیع درصد فراوانی ۲۳٪ و ۱۹٪ از توزیع زیادی برخوردارند؛ فرایند ترکیب-اشتقاق، در مقایسه با فرایند ترجمه قرضی به میزان ۴٪، با رقم ۶٪، توزیع بیشتری داشته و پس از آن، شاهد فرایند ترخیم با توزیع ۳٪ هستیم؛ فرایند سرواژه‌سازی با توزیع ۲٪، بیش از فرایند تکرار-که توزیع آن ۱٪ می‌باشد- ظاهر شده است؛ همچنین فرایندهای آمیزش، اشتقاق پس‌رو، صورت‌های آمیخته، جعل واژه و تبدیل، با توزیع درصد فراوانی صفر دیده می‌شود.

جدول ۱-۳ توزیع درصد فراوانی هر یک از فرایندهای واژه‌سازی در متون سیاسی روزنامه‌های دهه ۱۳۷۰ ه. ش.

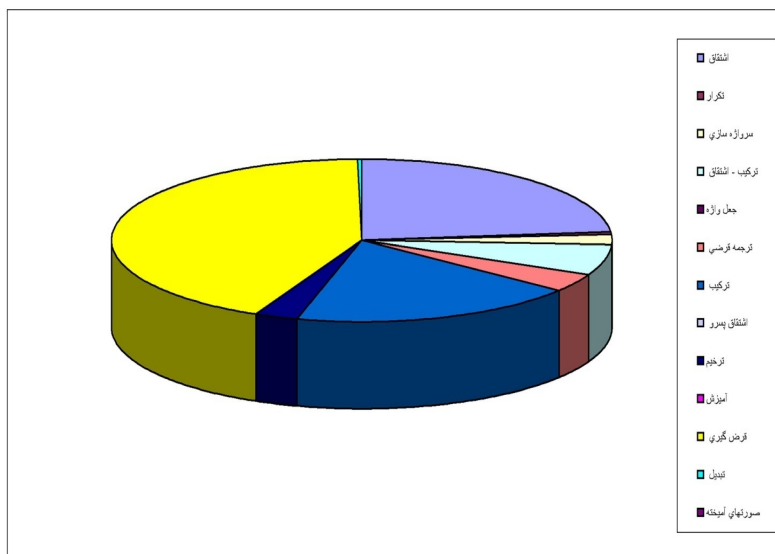
نوع فرایند	اشتقاق	تکرار	سرواژه‌سازی	ترکیب - اشتقاق	جعل واژه	ترجمه قرضی	ترکیب	اشتقاق پس‌رو	ترخیم	آمیزش	قرض‌گیری	تبدیل	صورت‌های آمیخته
فراوانی	۱۹۳	۵	۱۶	۵۲	۰	۳۰	۱۵۴	۱	۲۲	۰	۳۵۵	۳	۰
درصد	۲۳٪	۱٪	۲٪	۶٪	۰٪	۴٪	۱۹٪	۰٪	۳٪	۰٪	۴۲٪	۰٪	۰٪

تعداد کل فرایندهای مورد بررسی ۸۳۱ مورد

ترتیب توزیع فرایندها بر حسب درصد

قرض‌گیری < اشتقاق < ترکیب < ترکیب - اشتقاق < ترجمه قرضی < ترخیم < سرواژه‌سازی < تکرار < تبدیل = اشتقاق پس‌رو = جعل واژه = آمیزش = صورت‌های آمیخته

نمودار دایره‌ای ۱-۴ متون سیاسی روزنامه‌های دهه ۱۳۷۰ ه. ش.

۳-۶. مقایسه و تحلیل داده‌ها

در پایان، داده‌های گردآوری‌شده را با استفاده از دو روش آمار توصیفی و استنباطی تجزیه و تحلیل می‌کنیم. با توجه به جدول ۵-۱، توزیع فراوانی فرایند ترکیب در دهه ۱۳۴۰ در مقایسه با دهه ۱۳۷۰ میزان بیشتری را به خود اختصاص داده است. برای پی‌بردن به معناداری تفاوت‌ها از نظر آماری، از نتایج آمار استنباطی خی دو استفاده کرده‌ایم. جدول ۶-۱ نتایج آزمون آماری خی دو را نشان می‌دهد. با توجه به مقدار χ^2 به دست آمده (۷/۷۸)، با درجه آزادی ۱ در سطح آلفای ۰/۰۵، از مقدار χ^2 جدول (۵/۹۹) بزرگ‌تر است؛ همچنان‌که سطح معناداری به دست آمده (Sig = 0.005) از سطح آلفای ۰/۰۵ کمتر است؛ بنابراین می‌توان با ۹۵٪ اطمینان گفت تفاوت موجود میان توزیع فراوانی مشاهده‌شده و مورد انتظار در دو دهه، معنادار است.

جدول ۵-۱: توزیع فراوانی فرآیند ترکیب در دو دهه ۴۰ و ۷۰

ترکیب	تعداد مشاهده شده	تعداد مورد انتظار	باقیمانده
۱۳۴۰	۲۰۷	۱۸۰/۵	۲۶/۵
۱۳۷۰	۱۵۴	۱۸۰/۵	- ۲۶/۵
مجموع	۳۶۱		

جدول ۶-۱: نتایج آزمون χ^2 دو

مقدار بدست آمده	شاخصه های آماری
۷/۷۸۱	مجذور χ^2 دو پیرسون
۱	درجه آزادی (df)
۰/۰۰۵	سطح معنی داری (sig)

جدول ۷-۱ توزیع فراوانی فرآیند اشتقاق را نشان می دهد. همان طور که می بینیم، در این دو دهه، بین توزیع فراوانی فرآیند اشتقاق، تفاوت وجود دارد. برای پی بردن به معناداری این تفاوت ها، از نتایج آمار استنباطی χ^2 دو استفاده کرده ایم. جدول ۸-۱ نتایج آزمون آماری χ^2 دو را نشان می دهد. با توجه به مقدار χ^2 به دست آمده (۸/۰۹۶)، با درجه آزادی ۱ در سطح آلفای ۰/۰۵، از مقدار χ^2 جدول (۵/۹۹) بزرگ تر است؛ همچنان که سطح معناداری به دست آمده (Sig = 0.004) از سطح آلفای ۰/۰۵ کمتر است؛ بنابراین، تفاوت موجود میان توزیع فراوانی دیده شده و مورد انتظار، معنادار است.

جدول ۷-۱: توزیع فراوانی فرآیند اشتقاق در دو دهه ۴۰ و ۷۰

اشتقاق	تعداد مشاهده شده	تعداد مورد انتظار	باقیمانده
۱۳۴۰	۱۴۱	۱۶۷	-۲۶
۱۳۷۰	۱۹۳	۱۶۷	۲۶
مجموع	۳۳۴		

جدول ۸-۱: نتایج آزمون χ^2 دو

مقدار بدست آمده	شاخصه های آماری
۸/۰۹۶	مجذور χ^2 دو پیرسون
۱	درجه آزادی (df)
۰/۰۰۴	سطح معنی داری (sig)

جدول ۹-۱ توزیع فراوانی فرایند قرض‌گیری را نشان می‌دهد. برای پی‌بردن به معناداری این تفاوت‌ها، از نتایج آمار استنباطی χ^2 دو استفاده کرده‌ایم. جدول ۱۰-۱ نتایج آزمون آماری χ^2 دو را نشان می‌دهد. با توجه به مقدار χ^2 به دست آمده (۱/۸۳)، با درجه آزادی ۱ در سطح آلفای ۰/۰۵، از مقدار χ^2 جدول (۵/۹۹) کوچک‌تر است؛ همچنان که سطح معناداری به دست آمده (Sig = 0.176) از سطح آلفای ۰/۰۵ بیشتر است؛ بنابراین می‌توان با ۹۵٪ اطمینان گفت تفاوت موجود میان توزیع فراوانی دیده‌شده و مورد انتظار در دو دهه، معنادار نیست.

جدول ۹-۱: توزیع فراوانی فرآیند قرض‌گیری در دو دهه ۴۰ و ۷۰

قرض‌گیری	تعداد مشاهده شده	تعداد مورد انتظار	باقیمانده
۱۳۴۰	۳۹۲	۳۷۳/۵	۱۸/۵
۱۳۷۰	۳۵۵	۳۷۳/۵	- ۱۸/۵
مجموع	۷۴۷		

جدول ۱۰-۱: نتایج آزمون χ^2 دو

شاخصه‌های آماری	مقدار بدست آمده
مجذور χ^2 پیرسون	۱/۸۳۳
درجه آزادی (df)	۱
سطح معنی‌داری (sig)	۰/۱۷۶

جدول ۱۱-۱ توزیع فراوانی فرایند ترجمه قرضی را نشان می‌دهد. برای پی‌بردن به معناداری این تفاوت‌ها، از نتایج آمار استنباطی χ^2 دو استفاده کرده‌ایم. جدول ۱۲-۱ نتایج آزمون آماری χ^2 دو را نشان می‌دهد. با توجه به مقدار χ^2 به دست آمده (۲/۶۴۹)، با درجه آزادی ۱ در سطح آلفای ۰/۰۵، از مقدار χ^2 جدول (۵/۹۹) کوچک‌تر است؛ همچنان که سطح معناداری به دست آمده (Sig = 0.104) از سطح آلفای ۰/۰۵ بیشتر است؛ بنابراین می‌توان با ۹۵٪ اطمینان گفت تفاوت موجود میان توزیع فراوانی دیده‌شده و مورد انتظار در دو دهه، معنادار نیست.

جدول ۱۱-۱ : توزیع فراوانی فرآیند ترجمه قرضی در دو دهه ۴۰ و ۷۰

ترجمه قرضی	تعداد مشاهده شده	تعداد مورد انتظار	باقیمانده
۱۳۴۰	۴۴	۳۷	۷
۱۳۷۰	۳۰	۳۷	-۷
مجموع	۷۴		

جدول ۱۲-۱ : نتایج آزمون χ^2 دو

مقدار بدست آمده	شاخصه های آماری
۲/۶۴۹	مجذور χ^2 پیرسون
۱	درجه آزادی (df)
۰/۱۰۴	سطح معنی داری (sig)

با توجه به جدول ۱۳ - ۱، توزیع فراوانی فرآیند ترکیب-اشتیاق در دهه ۱۳۷۰ بیش از توزیع فراوانی این فرآیند در دهه ۱۳۴۰ است. این اختلاف از نظر آماری نیز معنادار می باشد. با توجه به نتایج آزمون آماری χ^2 دو در جدول ۱۴-۱، مقدار χ^2 به دست آمده (۱۶/۵۱)، با درجه آزادی ۱ در سطح آلفای ۰/۰۵، از مقدار χ^2 جدول (۵/۹۹) بزرگ تر است؛ همچنین سطح معناداری به دست آمده (Sig = 0.000) از سطح آلفای ۰/۰۵ کمتر است؛ بنابراین می توان با ۹۵٪ اطمینان گفت تفاوت موجود میان توزیع فراوانی دیده شده و مورد انتظار در دو دهه، معنادار است.

جدول ۱-۱۳: توزیع فراوانی فرآیند ترکیب - اشتقاق در دو دهه ۴۰ و ۷۰

ترکیب - اشتقاق	تعداد مشاهده شده	تعداد مورد انتظار	باقیمانده
۱۳۴۰	۱۸	۳۵	-۱۷
۱۳۷۰	۵۲	۳۵	۱۷
مجموع	۷۰		

جدول ۱-۱۴: نتایج آزمون χ^2 دو

مقدار بدست آمده	شاخصه های آماری
۱۶/۵۱۴	مجذور χ^2 پیرسون
۱	درجه آزادی (df)
۰/۰۰۰	سطح معنی داری (sig)

از میان فرایندهای پیش‌بینی ناپذیر، فراوانی سه فرایند جعل واژه، آمیزش و صورت‌های آمیخته صفر است؛ در حالی که دو فرایند پیش‌بینی ناپذیر دیگر، یعنی ترخیم و سرواژه‌سازی، توزیع فراوانی متفاوتی در هر دو دهه دارند. جدول ۱-۱۵ توزیع فراوانی فرایند ترخیم و جدول ۱-۱۶ نتایج آزمون آماری χ^2 دو را نشان می‌دهد. با توجه به مقدار χ^2 به دست آمده (۰/۹۴۷)، با درجه آزادی ۱ در سطح آلفای ۰/۰۵، از مقدار χ^2 جدول (۵/۹۹) کمتر است؛ همچنان که سطح معناداری به دست آمده (Sig = 0.330) از سطح آلفای ۰/۰۵ بیشتر است؛ بنابراین می‌توان با ۹۵٪ اطمینان گفت تفاوت موجود میان توزیع فراوانی دیده شده و مورد انتظار در دو دهه، معنادار نیست.

جدول ۱-۱۵: توزیع فراوانی فرآیند ترخیم در دو دهه ۴۰ و ۷۰

ترخیم	تعداد مشاهده شده	تعداد مورد انتظار	باقیمانده
۱۳۴۰	۱۶	۱۹	-۳
۱۳۷۰	۲۲	۱۹	۳
مجموع	۳۸		

جدول ۱-۱۶: نتایج آزمون χ^2 دو

مقدار بدست آمده	شاخصه های آماری
۰/۹۴۷	مجذور χ^2 پیرسون
۱	درجه آزادی (df)
۰/۳۳۰	سطح معنی داری (sig)

جدول ۱۷-۱ توزیع فراوانی فرایند سرواژه‌سازی و جدول ۱۸-۱ نتایج آزمون آماری خی دو را نشان می‌دهد. با توجه به مقدار X^2 به دست آمده (۱۲/۲۵۰)، با درجه آزادی ۱ در سطح آلفای ۰/۰۵، از مقدار X^2 جدول (۵/۹۹) بیشتر است؛ همچنان که سطح معناداری به دست آمده (Sig = 0.000) از سطح آلفای ۰/۰۵ کمتر است؛ بنابراین می‌توان با ۹۵٪ اطمینان گفت تفاوت موجود میان توزیع فراوانی دیده شده و مورد انتظار در دو دهه، معنادار است و فراوانی آن به طور معناداری افزایش یافته است.

جدول ۱۷-۱: توزیع فراوانی فرآیند سرواژه سازی در دو دهه ۴۰ و ۷۰

سرواژه سازی	تعداد مشاهده شده	تعداد مورد انتظار	باقیمانده
۱۳۴۰	۰	۸	-۸
۱۳۷۰	۱۶	۸	۸
مجموع	۱۶		

جدول ۱۸-۱: نتایج آزمون خی دو X^2

مقدار بدست آمده	شاخصه های آماری
۱۲/۲۵۰	مجذور خی دو (X^2) پیرسون
۱	درجه آزادی (df)
۰/۰۰۰	سطح معنی داری (sig)

جدول ۱۹-۱ توزیع فراوانی فرایند تبدیل و جدول ۲۰-۱ نتایج آزمون آماری خی دو را نشان می‌دهد. با توجه به مقدار X^2 به دست آمده (۳/۸۶۹)، با درجه آزادی ۱ در سطح آلفای ۰/۰۵، از مقدار X^2 جدول (۵/۹۹) کمتر است؛ همچنان که سطح معناداری به دست آمده (Sig = 0.050) از سطح آلفای ۰/۰۵ بیشتر است؛ بنابراین می‌توان با ۹۵٪ اطمینان گفت تفاوت موجود میان توزیع فراوانی دیده شده و مورد انتظار در دو دهه، معنادار نیست.

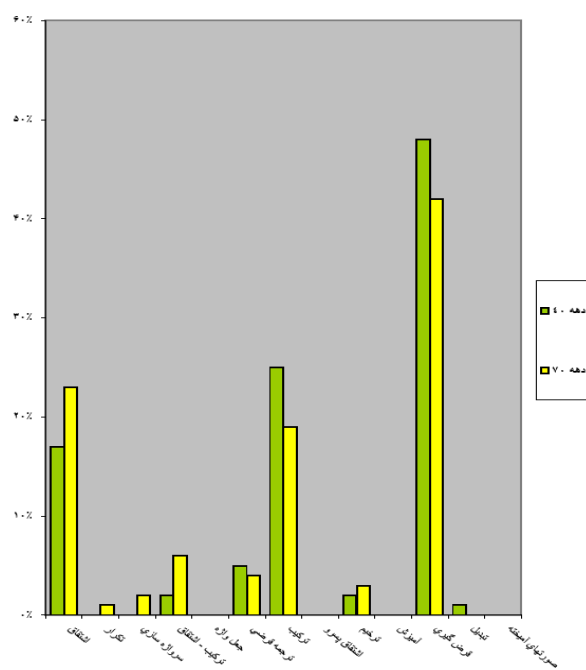
جدول ۱۹-۱: توزیع فراوانی فرآیند تبدیل در دو دهه ۴۰ و ۷۰

تبدیل	تعداد مشاهده شده	تعداد مورد انتظار	باقیماتده
۱۳۴۰	۱۰	۶/۵	۳/۵
۱۳۷۰	۳	۶/۵	-۳/۵
مجموع	۱۳		

جدول ۲۰-۱: نتایج آزمون χ^2 دو

مقدار بدست آمده	شاخصه های آماری
۳/۸۶۹	مجذور χ^2 دو پیرسون
۱	درجه آزادی (df)
۰/۰۵۰	سطح معنی داری (sig)

در نمودار میله‌ای ۲۱-۱، توزیع فراوانی فرایندهای دو دهه با یکدیگر مقایسه شده‌اند.

۷. نتیجه‌گیری

بررسی‌ها و شواهد آماری بیانگر آن است که در دو دهه ۱۳۴۰ و ۱۳۷۰ ش، میان توزیع فراوانی فرایندهای فرض‌گیری، ترجمه قرضی، ترخیم، تبدیل و تکرار در ژانر سیاسی مطبوعات، تفاوت معناداری وجود ندارد؛ به بیان دیگر، تفاوت دهه در ژانر سیاسی مطبوعات، بر نوع فراوانی فرایندهای یادشده تأثیری برجای نگذاشته است. فرایند قرض‌گیری و واژه‌های قرضی عربی همچنان در دو دهه به‌وفور دیده می‌شود و زیایست. اظهارنظر درباره فرایندهای واژه‌سازی صورت گرفته در واژه‌ها، یعنی تعیین کردن اینکه کدام واژه دست‌خوش کدام فرایند قرار گرفته، نیازمند دانستن ریشه و پیشینه دقیق واژه و در برخی موارد، قرضی یا بومی بودن آن می‌باشد. این مسئله به‌ویژه درباره فرایند اشتقاق پس‌رو- که در داده‌های گردآوری‌شده تقریباً نازا عمل کرده- صادق است. فرایندهایی مانند ترخیم، آمیزش، سرواژه‌سازی، جعل واژه و... که بائر آنها را پیش‌بینی‌ناپذیر می‌شمارد، در نظریه ساخت‌واژی، چندان اهمیتی ندارند و در مقایسه با فرایندهای زیای زبان (ترکیب و اشتقاق) از زیایی کمتری برخوردارند. تفاوت معنادار میان توزیع درصد فراوانی در فرایندهای ترکیب، اشتقاق، ترکیب- اشتقاق و سرواژه‌سازی در دو دهه ۱۳۴۰ و ۱۳۷۰ ش در ژانر سیاسی مطبوعات، بیانگر آن است که زیایی فرایندهای یادشده در دهه ۱۳۴۰ با دهه ۱۳۷۰ متفاوت است؛ همچنان‌که فرایند ترکیب- اشتقاق در دهه ۱۳۷۰ در مقایسه با دهه ۱۳۴۰ از زیایی بیشتری برخوردار می‌باشد و این تفاوت نیز معنادار است و واژه‌هایی مانند نتیجه‌گیری، ره‌گیری، بازسازی، نوسازی و... که از اسم (صفت) + ستاک حال + پسوند «-ی» ساخته شده‌اند، در دهه ۱۳۷۰ بیشتر به‌چشم می‌خورند. این فرایند بسیار زیایست و هر روز شاهد ساخته‌شدن واژه‌های جدیدی همچون دودوزه‌بازی، دغل‌بازی و... با استفاده از آن هستیم. فرایند اشتقاق نیز در دهه ۱۳۷۰ در مقایسه با دهه ۱۳۴۰، زیایتر عمل کرده و تفاوتی معنادار داشته است؛ زیرا در دهه ۱۳۷۰، استفاده از وندهای اشتقاقی بیشتر بوده است. فرایند ترکیب در ژانر سیاسی مطبوعات در دهه ۱۳۴۰ به‌صورتی زیای عمل کرده و در مقایسه با دهه ۱۳۷۰، تفاوتی معنادار داشته است؛ زیرا در دهه ۱۳۷۰، از میزان آن کاسته شده است. به‌نظر نگارندگان،

بسیاری از ساخت‌ها مانند دبیرکل، مدیرکل، رئیس‌جمهور و سازمان‌ملل، در آغاز، یک ساخت نحوی بوده‌اند؛ سپس به مرور زمان و در اثر کثرت کاربرد، کسره اضافه میان آنها حذف گردیده و به یک ترکیب مبدل شده‌اند. در واقع، این گونه ساخت‌ها گروه‌های نحوی‌ای هستند که دست‌خوش واژه‌گردانی شده‌اند. طباطبائی (۱۳۸۲) برای این ترکیبات، دو صورت قائل است: یکی گروه نحوی و دیگری کلمه مرکب؛ مانند رئیس‌جمهور و رئیس‌جمهور. اگر کسره اضافه وجود داشته باشد، با گروه نحوی سروکار داریم و چنین ترکیبی از نظر صرفی، نحوی و آوایی نیز ویژگی‌های گروه نحوی را نشان می‌دهد؛ مثلاً «دبیر کل» را به صورت «دبیران کل» جمع می‌بندیم؛ یعنی پسوند تصریفی جمع به پایان واژه اول که هسته گروه نحوی است، اضافه می‌شود؛ همچنین می‌توانیم میان دو کلمه «دبیر» و «کل»، واژه دیگری قرار دهیم: «دبیر شورای کل»؛ افزون بر این، از نظر آوایی هم هر کدام از واژه‌های «دبیر» و «کل» تکیه خاص خود را دارند. طباطبائی (۱۳۸۲) «دبیر کل» را یک واحد واژگانی می‌داند؛ زیرا از نظر صرفی، نحوی و آوایی، ویژگی‌های یک واژه را نشان می‌دهد؛ مثلاً پسوند‌های تصریفی جمع در پایان آن قرار می‌گیرد: «دبیر کل‌ها» و بین دو کلمه «دبیر» و «کل» نمی‌توان کلمه دیگری قرار داد: «دبیر شورای کل»، و نیز «دبیر کل» یک هجای تکیه‌بر دارد که همان هجای پایانی است.

با توجه به شمار زیاد اسم‌های مرکب هسته آغاز و بسامد فراوان آنها، طبیعتاً اهل زبان به قاعده ناظر بر تبدیل گروه اسمی به اسم مرکب هسته آغاز پی می‌برند و در صورت نیاز، این قاعده را به کار می‌گیرند و واژه‌های مورد نیاز خود را می‌سازند (طباطبائی، ۱۳۸۲: ۹۴).

از سوی دیگر، برخی زبان‌شناسان همچون لیبر (۱۹۸۸) به نقل از اسپنسر (۱۹۹۱: ۳۲۵) معتقدند ترکیب، فرایندی است نحوی و نه ساخت‌واژی. لیبر ترکیب‌ها را نتیجه فرایندهای نحوی می‌داند. در این راستا، بسیاری گروه‌های نحوی دهه ۱۳۷۰ در مقایسه با دهه ۱۳۴۰ هنوز فرصت واژه‌گردانی پیدا نکرده‌اند و همچنان گروه نحوی باقی مانده‌اند. فرایند سرواژه‌سازی نیز در دهه ۱۳۷۰ نسبت به دهه ۱۳۴۰ زایاتر بوده و تفاوتی معنادار داشته است. علت این مسئله، دگرگونی‌های سیاسی در ایران بعد

از انقلاب اسلامی است. نمونه این فرایند، سرواژه «ساف» (سازمان آزادی‌بخش فلسطین) می‌باشد که بیانگر دگرگونی‌های روی داده در روابط سیاسی و اقتصادی ایران با دیگر ملت‌هاست؛ همچنین سرواژه «ایرنا» (خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران) به دلیل دگرگونی‌های سیاسی بعد از انقلاب اسلامی در ایران، شکل گرفته است؛ علاوه بر اینها، همگام با پیشرفت علم و فناوری، اصطلاحات جدیدی در قالب سرواژه‌ها وارد زبان شده است؛ مانند «سابا» (سازمان بهره‌وری انرژی) و نیز «گات» (GENERAL AGREEMENT ON TARIFFS & TRADE) که یک سرواژه از زبان انگلیسی می‌باشد. به طور کلی می‌توان نتیجه گرفت که بنا به گفته آرونف (۱۹۷۶) به نقل از بائر (۱۹۸۳: ۲۴۰)، فرایندهای واژه‌سازی همیشه اختیاری هستند؛ بدین معنا که همیشه امکان کنار نهادن یک فرایند واژه‌سازی وجود دارد. معمولاً این کار از طریق فراهم آوردن یک توصیف صورت می‌پذیرد تا اینکه از یک فرایند خاص استفاده شود؛ مثلاً وقتی می‌گوییم «شخصی که در اداره کار می‌کند»، یک توصیف به دست داده‌ایم؛ اما هنگامی از واژه‌سازی سخن می‌گوییم که مثلاً واژه «کارمند» را بررسی کنیم که در نتیجه فرایند اشتقاق به دست آمده است؛ بنابراین، آرونف (۱۹۷۶) معتقد است واژه‌ها می‌توانند بدون اینکه تحت تأثیر فرایند واژه‌سازی قرار گیرند، در طول زمان به وجود آیند و می‌توان فرایند واژه‌سازی را کنار گذاشت. به نظر نگارندگان، استفاده از توصیف به جای روش‌های واژه‌سازی، با اصل اقتصاد زبانی مغایرت دارد؛ زیرا هنگامی که از یک روش واژه‌سازی استفاده می‌کنیم، کمترین امکانات را به کار می‌گیریم که در برابر توصیف، مقرون به صرفه‌تر است و در نهایت، اصل اقتصاد زبانی نیز رعایت شده است.

منابع

ارکان، فائزه (۱۳۸۶). «میزان زیایی فرایند اشتقاق پس‌رو در زبان فارسی: یک بررسی کوتاه».

مجموعه مقاله‌های هفتمین همایش زبان‌شناسی ایران. دانشگاه علامه طباطبائی. دانشکده ادبیات

فارسی و زبان‌های خارجی.

اوجی، سید علی (۱۳۷۴). *پژوهشی در واژه‌های قرضی اروپایی در خیر رسانه‌های گروهی ایران*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی. دانشگاه علامه طباطبائی.

دوکوهی، شهرام (۱۳۷۹). «واژگان بیگانه در متون مطبوعاتی». مجموعه مقاله‌های چهارمین کنفرانس زبان‌شناسی. دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی. دانشگاه علامه طباطبائی. شقاقی، ویدا (۱۳۸۶). *مبانی صرف*. تهران: سمت.

صادقی، علی اشرف (۱۳۷۱). *شیوه‌ها و امکانات واژه‌سازی در زبان فارسی معاصر*. تهران: نشر دانش.

طباطبائی، علاءالدین (۱۳۷۶). *فعل بسیط فارسی و واژه‌سازی*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

----- (۱۳۸۲). *اسم و صفت مرکب در زبان فارسی*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

عراقی یزدان پرست، پیمان (۱۳۸۱). *الگوهای واژه‌سازی در جراید*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد تهران مرکزی. گروه زبان‌شناسی.

علائی گهر، مینا (۱۳۷۹). *گرفته‌برداری (ترجمه قرضی) از زبان‌های بیگانه و بازتاب آن در مطبوعات و زبان فارسی*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد تهران مرکزی. گروه زبان‌شناسی.

کلباسی، ایران (۱۳۸۰). *ساخت اشتقاقی واژه در فارسی امروز*. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

Akmajian. A. (1997). *Linguistics: An Introduction to Language and Communication*. Cambridge: MIT Press.
Aronoff, M. (1996). *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, Mass: MIT Press.

- Bauer, L. (1983). *English Word Formation*. Cambridge: CUP.
- Crystal, D. (1988). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
- Haegeman, L. (1992). *Introduction to Government and Binding Theory*. Blackwell.
- Haspelmath, M. (2002). *Understanding Morphology*. London: Arnold.
- Jensen, J. T. (1990). *Morphology: Word Structure in Generative Grammar*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Katamba, Francis (1993). *Morphology*. London: Mac Millan Press Ltd.
- Spencer, Andrew (1991). *Morphological Theory*. Blackwell.